

«ЩОБ СЛОВО ПЛАМЕНЕМ ВЗЯЛОСЬ...»

Кілька міркувань про оновлення літературної освіти

Василь ПАХАРЕНКО,

професор Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького

Пропозиції МОН щодо реформування старшої школи і широка дискусія, яку вони збурили, видаються мені вчасними й важливими. Адже – будьмо щирі – упродовж останніх літ переживаємо чергову системну кризу середньої і вищої освіти в Україні, надто ж гуманітарної, надто ж літературної. Наважуюся констатувати цей сумний факт як сільський учитель, а далі викладач педагогічного вишу із солідним стажем, нарешті, як батько школяра-десятикласника.

Справді, традиційні шкільні предмети постійно ускладнюються, «академізуються», при тому до них доточують нові. Отже, доводиться щоразу скорочувати кількість годин на опанування кожної окремої дисципліни, додавати «нульові» уроки (до речі, платні) тощо. Як наслідок, діти постійно перевантажено, – і не тільки розумово, а й фізично. Щоб переконатись у цьому, візьміть у руки портфель третьо- чи п'ятикласника та ще й торбину зі спортивною формою на додачу. У такій ситуації більшість предметів вивчається за принципом «галопом по Європах», зайвий раз провокуючи горезвісне кліпове мислення, на яке й так масово слабує сучасна «гаджетована» молодь. І ось, як не дивно, на перший погляд, при постійній модернізації, інтенсифікації середньої освіти студенти-першокурсники (у значній більшості) з року в рік демонструють щодалі мілкіші, поверховіші знання, невміння самостійно працювати, творчо мислити, та ба – навіть зв'язно, чітко висловлювати свою думку.

Особливо скрутно з вивченням літератури у школі, насамперед української. Діти майже всуціль не читають програмових творів, бо не мають для цього часу і/або не цікавляться ними (чи, навпаки, не цікавляться, бо не читають). І проблема не тільки в тому, що нині комп'ютер перемагає книжку. Чимало дітвори й молоді читає. Але не тих авторів, яких «проходять» у школі. Отже, мабуть, не ті тексти пропонуємо для вивчення або не так подаємо їх.

Утім учасники дискусії, що наразі вирує, і про нинішній стан освіти, і про шляхи її реформування сказали багато слушних речей. Якби лишень не заговорити, не розпорошити тему, а зібрати, узагальнити та задіяти найпродуктивніші ідеї.

От, скажімо, найпалкіші пристрасті чомусь зосередилися довкола злиття, укрупнення навчальних курсів. Із багатьох полемічних виступів можна зробити висновок, що головна загроза в сучасній літературній освіті – інтеграція предметів. Не допустимо її – і все буде гаразд. Але ж це не так. Якби все було добре з вивченням літератури у школі, ніхто б і мови не заводив про жодну інтеграцію та інші новації. Натомість є гостра освітня криза, яку мусимо долати.

Можливе поєднання предметів, зокрема української і зарубіжної літератури та (було б дуже бажано) художньої культури – один зі шляхів подолання цієї кризи.

На відміну від переважної більшості колег-науковців і вчителів я вбачаю певну слушність у цій ідеї. Злиття споріднених предметів дещо розвантажить учнів, систематизує матеріал, допоможе уникати повторів та різномислених. До прикладу, мистецькі напрями, теоретико-літературні поняття не доведеться вивчати двічі – на уроках української і зарубіжної літератури. Крім того, коли матеріал подаватиме один учитель системно, взаємопов'язано, послідовно, в учнів виробиться уявлення про єдиний світовий літературний процес, органічною, невід'ємною, унікальною частиною якого є українське

письменство. Власне, за цим принципом і побудовані підручники з української літератури для 9–11-х класів, над якими мені довелося працювати: кожен розділ відкриває загальна характеристика відповідного стилю доби й мистецького напрямку. Далі окреслено вияв цього стилю у світовій культурі, зокрема в українській. По тому схарактеризовано доробок яскравих його творців. У разі інтеграції курсів у кожній темі лишень вивчатиметься творчість і українських, і зарубіжних авторів. Співвідношення між рідною і зарубіжною літературами при цьому, зрозуміло, має бути 70 на 30, як це й прийнято в інших європейських країнах.

Головний контраргумент противників об'єднання – воно, мовляв, розмиє, знівелює україноцентризм, національний дух літератури. Скажімо, Г. Токмань наголошує: «Учитель створює своєрідну національну культурологічну ауру – це тонке, ментальне явище, яке слід відчувати душею, на уроці української літератури – українську, на уроці зару-

Чимало дітвори й молоді читає. Але не тих авторів, яких «проходять» у школі. Отже, мабуть, не ті тексти пропонуємо для вивчення або не так подаємо їх.

Можливе поєднання предметів, зокрема української і зарубіжної літератури та (було б дуже бажано) художньої культури – один зі шляхів подолання цієї кризи.

біжної літератури – тієї нації, твір письменства якої вивчається». Цілком згоден із таким принципом. Але що заважатиме словесникові й далі на уроці уже цілісної літератури створювати «українську ментальну ауру», вивчаючи творчість І. Котляревського чи Т. Шевченка, і, для прикладу, англійську та іспанську, вивчаючи спадщину В. Шекспіра та М. Сервантеса? Тим паче, україноцентричний аспект буде посилено, якщо вдасться запровадити співвідношення 70 на 30 відсотків навчального часу та цілеспрямовано акцентувати зв'язки інших літератур з вітчизняною і художню довершеність україномовних перекладів. З другого боку, нинішній кризовий стан викладання рідної літератури, мови, історії в більшості випадків не забезпечує належного національно-патріотичного ефекту. Якщо учень байдужий до певного предмета чи тим паче не любить його, то будь-який виховний вплив буде зведений до нульового або й від'ємного.

Опоненти об'єднання також стверджують, що зараз немає фахівців, готових читати єдиний курс літератури. Але це не так. Наприклад, на кафедрі української літератури і компаративістики Черкаського національного університету вже багато років поспіль ми викладаємо курси й української, і зарубіжної літератури, а в дипломах наших випускників зазначено: «Вчитель української мови і літератури та зарубіжної літератури». Напевно, схожа практика існує і в інших вишах.

Щоправда, в ідеї інтеграції залишається чимало нез'ясованих моментів. Напевно, ця невизначеність, недовомовленість і викликає майже тотальний спротив у колі фахівців. Чітко не означене пропонуване співвідношення української/зарубіжної літератури. Без пояснення залишається проблема працевлаштування тих учителів, ставки яких доведеться скоротити. У 5–9-х класах літературу будуть викладати два фахівці – україніст і зарубіжник, а в 10–11-х – один? Якщо так, то хто з них? Ще один момент: системне, хронологічне вивчення української літератури починається з 9-го класу, зарубіжної – з 8-го, а інтегрований курс чомусь упроваджується аж з 10-го.

Нарешті, запропонований міністерством проект навчального плану для 10–11-х класів передбачає в інваріантному складнику лише дві тижневі годи-

ни інтегрованої літератури (як і історії), тоді як математики чи фізкультури – по три. Отут уже явно проступає недооцінка гуманітарного, зокрема національно-патріотичного, аспекту освіти й виховання. Адже далеко не всі учні оберуть гуманітарний профіль. У цьому не сумнівається й заступник міністра П. Хобзей: «Згідно з нашими розрахунками, завдяки введенню обов'язкової профільної школи значно зросте кількість шкіл, що профільно навчають точних дисциплін. Це пов'язано не лише з наявними можливостями шкіл, а й з тим, що на них

значно більший попит серед дітей, які не визначились, який далі профіль обрати. Значно більша кількість школярів та їхніх батьків впевнена в тому, що самостійно зможуть підготуватися до іспитів із таких предметів, як українська мова, література тощо, ніж до предметів природничого циклу».

Інший, важливіший за інтеграцію курсів аспект шкільної реформи – потреба переглянути підходи у викладанні літератури, сам зміст літературної освіти, критерії оцінювання компетентностей учнів. На щастя, практично всі учасники дискусії згодні з цим. В обговоренні висловлено чимало слушних пропозицій із цього приводу.

Безсумнівно, кількість тем і творів, що вивчаються у старшій школі, треба радикально зменшити, додавши за цей рахунок час на ґрунтовніше ознайомлення з художнім матеріалом, із мовою мистецтва, літератури, з культурним контекстом. Головними критеріями добору творів для текстуального вивчення мають бути художня довершеність, гуманістична (людинолюбна та людинознавча) і патріотична спрямованість, злободенність, а також – що особливо важливо – відповідність віковим особливостям і запитам учнів.

Погляньмо під цим кутом зору на чинну програму з української літератури для 10-го класу (адже її першою має зачепити реформа).

Викликає сумніви вже поділ літературного процесу, коли він хронологічний, а не естетичний – на десятиліття, а не на стилі доби. А тим часом якраз чітка естетико-стильова періодизація може бути каркасом дворівневої структури програми з літератури – стислий, оглядовий рівень в інваріантному складнику і поглиблений, деталізований – у варіативному, профільному.

Щоправда, в ідеї інтеграції залишається чимало нез'ясованих моментів. Напевно, ця невизначеність, недовомовленість і викликає майже тотальний спротив у колі фахівців. Чітко не означене пропонуване співвідношення української/зарубіжної літератури. Без пояснення залишається проблема працевлаштування тих учителів, ставки яких доведеться скоротити.

Інший, важливіший за інтеграцію курсів аспект шкільної реформи – потреба переглянути підходи у викладанні літератури, сам зміст літературної освіти, критерії оцінювання компетентностей учнів. На щастя, практично всі учасники дискусії згодні з цим. В обговоренні висловлено чимало слушних пропозицій із цього приводу.

А тим часом якраз чітка естетико-стильова періодизація може бути каркасом дворівневої структури програми з літератури – стислий, оглядовий рівень в інваріантному складнику і поглиблений, деталізований – у варіативному, профільному.

Намагаючись максимально спростити, полегшити програму, автори чинної редакції значно скоротили теоретико-літературний інструментарій, зокрема вилучили поняття про ритміку, віршові розміри. Але це далеко не найскладніший матеріал. Без нього ж практично неможливо досягнути суті, своєрідність поетичного мистецтва.

Інша проблема – вельми складно досягнути належного пізнавального й виховного ефекту, подаючи широкі оглядові теми. У чинній же програмі 10-го класу їх аж три. Творчість Б. Грінченка, М. Вороного доступна й доречніша для вивчення у середніх класах. Варто ретельніше поміркувати над добром текстів І. Франка, особливо поетичних. На мій погляд, замість «Гімну» чи «Сикстинської Мадонни» та й «Легенди про вічне життя» у величезному доробку генія можна дібрати доступніші й актуальніші для десятикласників вірші. До прикладу, дивно, чому поза програмою залишилась украй злободенна поезія «Не пора». Глибинним гуманістичним змістом та вишуканим символізмом пройняті поема «Смерть Каїна» та драма «Украдене щастя»...

Традиційно, багато десятиліть пропонуване для вивчення високохудожнє «Intermezzo» М. Коцюбинського все-таки надто складне для сприймання підлітків. Гадаю, значно цікавіше їм було б аналізувати одну з психологічних новел майстра, той же «Дебют», чи «На камені», чи «Подарунок на іменини».

Недооцінює програма і талант В. Винниченка, обмежуючись текстуальним вивченням «Моменту». Тим паче, що це імпресіоністична новела, а учні – за приписом програми ж таки – у цій темі повинні ознайомитись із неореалізмом та психологічною драмою. Напевно, їх не залишили б байдужими сповнені глибинним людинознавчим змістом, динамічно побудовані роман «Записки Кирпатого Мефістофеля» та драма «Гріх».

Звісно, це лише моє бачення. Над добром персоналій і текстів для вивчення має вдумливо, неквапливо попрацювати авторитетна група філологів-науковців і практиків.

Навіть в інваріантному, оглядовому курсі, а тим паче у профільному, варто в центр уваги поставити конкретні художні тексти, організувати роботу так, щоб учні зацікавилися ними, навчилися розуміти, осмислювати їх, залучати до своїх духовних потреб. Крім того, на уроках літератури школярі мають навчитися усно й письмово висловлювати свої думки – зв'язно, чітко, красномовно. Цьому посприятиме вельми продуктивна ідея шкільного есея замість трафаретного, збаналізованого учнівського твору.

У світлі нових критеріїв доведеться переформатувати й завдання ЗНО з літератури. Нині вони часто спонукають випускника до механічного зазубрювання дат, назв творів, імен персонажів тощо, а могли б стимулювати його творче мислення, виявляти вміння розуміти й інтерпретувати твори, логіку літпроцесу, мову мистецтва.

Якісно новими повинні стати й підручники. На щастя, за останні роки в цій царині напрацьовано чимало позитивного досвіду. Роботу авторам ускладнить хіба що брак часу, поспіх. Адже рукописи підручників для 10-го класу доведеться завершити вже за якихось 8-9 місяців. До речі, варто прислухатися до нагальної вимоги часу: випускати два відмінні варіанти підручника – паперовий та електронний. У цьому останньому, необмеженому жорсткими санітарними вимогами до обсягу, з'явиться можливість ширше, ґрунтовніше викладати матеріал, залучати більшу кількість ілюстрацій, подавати навіть аудіо- й відеопродукцію.

Нарешті, ще одна вкрай важлива, хоч і вельми складна, передумова оновлення літературної освіти – реформування підготовки педагогічних кадрів. Тут насамперед державі, урядові слід зробити

реальні кроки, щоб піднести престиж учительської праці. Аж тоді з'явиться належний конкурс на педагогічні спеціальності у вишах. Серйозним гальмом результативної підготовки майбутніх фахівців (у всіх галузях) є також прив'язка ставки викладача до контингенту студентів,

а не до навантаження. Не сприяє ефективній роботі й нинішня ситуація, коли викладач, доцент університету одержує нижчу зарплату, як шкільний учитель. У будь-якому разі педагогічні виші мають оперативно реагувати на оновлення шкільної освіти, ставати в авангарді цього процесу.

Насамкінець. Обмірковуючи надмету викладання літератури, нагадаймо один з геніальних Шевченкових заповітів:

Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово, Божєє кадило,
Кадило істини. Амінь.

Тобто передовсім ми покликані відкривати, доносити учням потужну, світлу, життєствердну енергетику художнього слова, його глибинний духовний сенс, який допомагатиме дітям вирости гідними українцями, справжніми людьми. Саме для цього потрібна література у школі, і саме на це варто скеровувати всі наші реформаторські плани.

Передовсім ми покликані відкривати, доносити учням потужну, світлу, життєствердну енергетику художнього слова, його глибинний духовний сенс, який допомагатиме дітям вирости гідними українцями, справжніми людьми. Саме для цього потрібна література у школі, і саме на це варто скеровувати всі наші реформаторські плани.